

Заєць І. О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У КРИМСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ (КВІТЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ 1919 р.)

Історія земельних перетворень у Криму після другого встановлення тут радянської влади, їх правові основи ще не одержали помітного висвітлення в літературі. Тим часом, вони були важливим етапом в процесі правового регулювання земельних відносин на півострові в роки громадянської війни, який мав свої особливості.

Крім того, низка висловлених у зв'язку з цим положень потребує перегляду, зокрема твердження В. Волкова про те, що в Кримській радянській соціалістичній республіці почалася передача земель нетрудового користування селянству, чого насправді не було. А "правову" основу виникнення соціалістичного землеробства на півострові В. Волков неправомірно бачив "у прикладі селян центральних областей радянської Росії", а не в нормах чинного тоді другого земельного закону РРФСР [1, с. 112 - 113].

Мета статті – показати, що основою земельних перетворень у Кримській радянській соціалістичній республіці були норми "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства", що непередання земель нетрудового користування стало закономірним підсумком їх здійснення.

Кримський край як державне утворення припинив своє існування в квітні 1919 р. Це було наслідком того, що Крим (крім Керченського регіону) був знову зайнятий військами Червоної Армії РРФСР. І тут вдруге було встановлено радвладу.

Це спричинило ліквідацію державних органів і органів самоврядування, що функціонували в Кримському краї. Було оголошено про незаконність Кримського крайового уряду й неправомочність усіх виданих ним постанов і рішень.

Замість ліквідованих органів управління політвідділами радянських військ були створені на не правовій основі надзвичайні органи влади – ревкоми, що мали необмежені повноваження. Вони почали формувати ради як органи влади різного рівня і їх виконкоми.

Завершилося це проголошенням 1 травня 1919 р. створення Кримської радянської соціалістичної республіки як частини РРФСР і створенням її "тимчасового робітничо-селянського уряду" із комуністів і їх прихильників.

Населення півострова було сповіщено про те, що законодавство Російської імперії й Російської республіки більше не має юридичного значення та про відновлення дії нормативно-правових актів РРФСР, перерваної падінням у травні 1918 р. Радянської соціалістичної республіки Тавриди.

Регулювання земельних відносин стало здійснюватися на основі земельних законів РРФСР, і насамперед тих, які були видані в Москві після травня 1918р. Так, конфіскація нетрудових володінь на ПБК була вироблена не тільки на підставі двох

перших російських аграрних законів, але й з використанням прийнятого 13 липня 1918 р. декрету РНК РРФСР "Про націоналізацію майна позбавленого влади російського імператора й членів колишнього імператорського будинку" [2].

Свою діяльність у сфері регулювання земельних відносин у Криму ревкоми й ради також стали будувати й на підставі декрету РНК РРФСР "Про перехід маєтків, сільськогосподарських підприємств і ділянок землі, що мають культурно-освітнє й промислове загальнодержавне значення, у відання Народного Комісаріату землеробства" від 1 жовтня 1918р.

Унаслідок цього на півострові у відання ревкомів і земвідділів місцевих рад були передані, як і передбачалося декретом, "маєтки з цінними багаторічними культурами, такими як: сади, городи, розплідники, виноградники, тютюнові плантації", а також "колишні крупні маєтки з раціональними господарствами" і "зі складним технічним устаткуванням з обробки сільськогосподарських продуктів [3, с. 412].

Проте основним нормативно-правовим актом, на підставі якого почали регламентуватися земельні відносини після другого встановлення радвлади в Криму, став третій земельний закон РРФСР – "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства", яке 14 лютого 1919р. було затверджене ВЦВК [3, с. 417 - 432].

6 травня 1919р. з'явилася декларація "тимчасового робітничо-селянського уряду" Кримської радянської соціалістичної республіки. У ній містилися основні положення третього земельного закону РРФСР і оголошувалося, що ними цей уряд керуватиметься при проведенні аграрних перетворень.

На відміну від перших двох земельних законів РРФСР "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства" не передбачало право селян на вільний вибір ними форм землекористування і ставило завдання негайного "переходу від одноосібних форм землекористування до товариських". "Великі радянські господарства, комуні, спільна обробка землі й інші види товариського землекористування, – мовилося в його ст. 3, – є найкращими засобами для досягнення цієї мети, тому на всі види одноосібного землекористування варто дивитися як на ті, що минають і відживають свій вік" [3, с. 417].

Новий закон дуже обмежив використання селянами земель нетрудового користування, знову конфіскованих у Криму у їх власників. Це пояснювалося тим, що його ст. 8 визначала, що "земельний фонд використовується в першу чергу для задоволення потреб радянських господарств і комун, у другу – для потреб трудових артілей і товариств і для спільної обробки землі, у третю – для добування коштів для існування одноосібних землекористувачів" [3, с. 418].

Є підстави говорити про те, що третій земельний закон РРФСР узагалі заборонив на півострові передачу селянству земель нетрудового користування. На кращих із них наказувалося створити радгоспи, а що решту залишити у віданні земвідділів "для організації товариського загального господарства".

А в ст. 9 "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства" спеціально підкреслювалося, що "розподілу й одноосібному користуванню" не підлягають "усі взагалі землі, що ще не розподілені в одноосібне користування" [3, с. 418].

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
У КРИМСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(КВІТЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ 1919 Р.)

Не могли ревкоми й місцеві ради після другого встановлення радвлади в Криму не керуватися при регулюванні земельних відносин і тими статтями третього земельного закону РРФСР, які визначали основні принципи й порядок виробництва землевпоряджувальних робіт. А вони теж були спрямовані на обмеження одноосібного селянського господарювання й на перехід до соціалістичного землеробства. Ст. 14 закону наказувала земорганам "як позачергові землевпоряджувальні роботи вносити в плани робіт відведення земель для потреб радянських господарств, урядових і громадських установ, для сільськогосподарських комун і артілей" [3, с. 419].

Крім того, відповідно до закону ревкоми й ради, їх земвідділи повинні були "надавати всіляке сприяння сільськогосподарським виробничим комунам, товариствам і громадам, що перейшли до спільної обробки землі, трудовим артілям і іншим сільськогосподарським об'єднанням як постачання їм насіння, знарядь, худоби, так і всіх видів агрономічної й культурно-технічної допомоги" [3, с. 431].

Серед радянських діячів у Криму були не тільки особи, які бездумно керувалися приписами "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства". Деякі з них усвідомлювали, що курс на негайний перехід до соціалізму в землеробстві нічого окрім шкоди не принесе, зокрема викличе масове невдоволення кримського селянства.

Невипадково Сімферопольський ревком, який тимчасово здійснював радвладу на території півострова, ухвалив рішення для регулювання земельних відносин як нормативно-правову базу використовувати не тільки третій земельний закон РРФСР, але й "українські декрети", тобто нормативно-правові акти, прийняті в УРСР, із земельного питання [4].

Гідність "українських декретів" полягала в тому, що в цей час вони ще не ставили завдання негайного переходу до соціалістичного землеробства, а орієнтувалися в основному на розвиток одноосібного селянського господарювання.

До числа таких "українських декретів" відносилось й ухвалене 19 березня 1918 р. II всеукраїнським з'їздом рад робочих, селянських і солдатських депутатів "Тимчасове положення про соціалізацію землі", що повторювало зміст "Основного закону про соціалізацію землі" РРФСР. Воно передбачало першочергове проведення зрівняльного розподілу серед селянства земель нетрудового користування [5, с. 77-89].

Аналогічне положення містилося й у маніфесті тимчасового робітничо-селянського уряду УРСР від 14 січня 1919 р. У ньому проголошувалося, що "усі землі поміщиків зі всім їх живим і мертвим реманентом повинні бути негайно відібрані в поміщиків і безкоштовно передані селянам" [5, с. 95].

Проте тенденція, спрямована на використання для регулювання земельних відносин у Криму й "українських декретів", не одержала розвитку. Причиною було те, що політвідділи й командування військами Червоної Армії РСФСР не дозволили цього, оскільки "українські декрети" на той момент ішли врозрід зі настановами "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства". Тому після другого встановлення на півострові радвлади тут не тільки не провели передачу селянству конфіскованих земель

нетрудового користування, але й прагнули адміністративними заходами не допустити їх самовільного захоплення сільськими жителями.

20 квітня 1919 р. Сімферопольський ревком надіслав розпорядження "усім революційним комітетам Криму негайно вжити заходи для охорони" маєтків, залишених поміщиками, що бігли, щоб не допустити в них "розкрадань", не допустити з боку селян "безладного вирубаня в лісових площах маєтків", а також "випасів хліба і трав". Конфісковані нетрудові володіння в Криму Сімферопольський ревком оголосив "радянськими економіями" і зажадав від місцевих ревкомів, щоб "усі вільні землі в полях, городах і ін." були "засіяні й засаджені" [6, с. 126, 130].

Ці дії Сімферопольського ревкому аніскільки не суперечили приписам "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства". Навпаки, вони були їх прямим наслідком.

Не відступив від приписів третього земельного закону РРФСР і "тимчасовий робітничо-селянський уряд" Кримської радянської соціалістичної республіки. У своїй декларації він сповістив кримське населення про те, що серед безземельних і малоземельних селян будуть розподілені тільки ті конфісковані нетрудові землі, на яких не будуть створені радгоспи й колективні господарства, а кількості їх у декларації не передбачалося [6, с. 145 - 146].

Зрозуміло, що суцільна радгоспозація конфіскованих нетрудових володінь не викликала ентузіазму в кримських селян. Особливо були незадоволені діями ревкомів і рад, спрямованими на здійснення встановлень "Положення про соціалістичний землеустрій і заходи переходу до соціалістичного землеробства" безземельні й малоземельні селяни. 29 квітня 1919 р. скликаний комуністами з'їзд селян Сімферопольського повіту зажадав від Сімферопольського ревкому негайного надання в користування селян конфіскованих земель нетрудового користування [7]. Аналогічні вимоги висловлювалися й у інших регіонах півострова: з'їзд селян Андріївської волості повіту Феодосії висловив своє обурення законодавчими перешкодами на шляху вільного вибору селянами форм землекористування й виступив проти курсу, спрямованого на перехід до соціалістичного землеробства [4].

Керівники Кримської радянської соціалістичної республіки відрізнялися не тільки тим, що завзято виконували приписи третього земельного закону РРФСР, але й узагалі "бігли попереду потягу" при регулюванні земельних відносин.

В опублікованій 6 травня 1919 р. декларації "робітничо-селянський уряд" повідомив про те, що він здійснить не тільки передбачену законом конфіскацію "поміщицьких і монастирських (вакуфних)" земель, але й не передбачену "Положенням про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства" конфіскацію "куркульських" земель, тобто земель економічно міцних селянських господарств, для організації на них соціалістичного землеробства.

Нам здається, що останнє положення кримськими радянськими керівниками було запозичене з декларації тимчасового робітничо-селянського уряду УРСР від 28 січня 1919 р., у якій передбачалося конфіскація не тільки поміщицьких і монастирських, але й куркульських земель [5, с. 104].

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
У КРИМСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(КВІТЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ 1919 Р.)

Але на відміну від декларації "тимчасового робітничо-селянського уряду" Кримської радянської соціалістичної республіки декларація уряду УРСР не передбачала у той час переходу до соціалістичного землеробства, "Проводиться конфіскація поміщицьких, куркульських і монастирських земель, – ішлося в українській декларації, – для передачі в розпорядження малоземельних і безземельних селян". Не ставилося в ній і завдання масової організації селян у колективи, а лише вказувалося на те, що "уряд сприятиме поширенню колективного спільного обробітку землі, постачаючи селу насіння, технічні й сільськогосподарські знаряддя, необхідні для ведення громадських господарств" [5, с. 104].

У своїй діяльності щодо регулювання земельних відносин радянські органи в Криму керувалися й підзаконними актами, виданими в Москві. Одним із них був "Циркуляр Народного комісаріату землеробства РРФСР усім виконавчим комітетам обласних і губернських рад про реорганізацію, структуру й компетенцію місцевих земельних органів" [3, с. 197 - 199].

Він виявився досить своєчасним, оскільки після проголошення Кримської радянської соціалістичної республіки тут почала формуватися система земвідділів виконкомів і волосних рад повітів, її очолив республіканський народний комісаріат із земельних справ. Главою його був призначений С. Ідрісов. Функції земвідділів, їх правовий статус визначалися також іншим підзаконним актом – "Положенням про земельні відділи губернських, повітових і волосних виконкомів", яке було затверджено Наркомземом РРФСР 10 травня 1919 р. [3, с. 231 - 251].

Керуючись ним, Наркомзем Кримської радянської соціалістичної республіки почав "спостереження за виконанням на місцях законів і розпоряджень", видавати свої інструкції "в межах чинних постанов центральної влади й згідно з ними", "керувати діяльністю всіх земвідділів, запобігати їх незаконні або недоцільні розпорядження й до" [3, с. 232].

Переконавшись, що від радвлади воно не одержить земель нетрудового користування, кримське селянство сподівалося, що зможе хоча б використовувати сільськогосподарський реманент із конфіскованих маєтків. Цю ідею підтримали деякі місцеві земвідділи. У червні 1919р. відбувся з'їзд представників волосних земвідділів республіки. Він висловився за організацію при кожному волосному земвідділі прокатного пункту землеробських машин і знарядь, із конфіскованих маєтків "на умовах вироблених волосним виконавським комітетом і волосними земельним відділом" для використання їх селянами в своїх господарствах.

Ця ідея викликала стриману реакцію республіканського Наркомзему, який 19 червня 1919 р. підкреслив, що "знаряддя для прокатних пунктів можуть бути взяті з радянських економш тільки зайві для цих господарств" [6, с. 182 - 183].

Правовий статус колишніх кримських поміщиків, позбавлених своєї земельної власності, визначався "Інструкцією про колишніх землевласників і про їх майно", що була видана Наркомземом РРФСР 1 жовтня 1918 р. У її ст. 1 йшлося про те, що "виселені з маєтків нетрудові особи мають право поселення в будь-якому місці..., на рівних засадах з іншими громадянами" [6, с. 199].

Чинним нормативно-правовим актом підзаконного характеру на території Кримської радянської соціалістичної республіки був і циркуляр Наркомзему РРФСР "Про порядок відчуження земель і винагороди за невикористані покращення" від 17 жовтня 1918 р. "Видача винагороди, – зазначалося в його параграфі 7, – усім нетрудовим землевласникам... за збитки, заподіяні їм... відчуженням приналежної їм землі, скасовуються" [3, с. 201 - 202].

Згідно з "Положенням про земельні відділи губернських, повітів і волосних виконкомів" РРФСР від 10 травня 1919 р. у підвідділі сільського господарства республіканського Наркомзему було створено відділення усупільнення сільського господарства. На нього московським підзаконним актом був покладений обов'язок керувати організацією колгоспів, проводити їх реєстрацію, інструктувати місцеві земельні органи з питань усупільнення сільського господарства [3, с. 240].

Діяльність відділення усупільнення сільського господарства республіканського Наркомзему регулювалася нормами підзаконних актів, виданих Наркомземом РРФСР. Одним із них було "Положення про реєстрацію сільськогосподарських комун" від 3 серпня 1918 р., яке визначало порядок організації цього виду сільськогосподарських колективів і способів їх легалізації шляхом реєстрації в земвідділі. А питання їх землекористування визначалися "Інструкцією земвідділам про відведення землі сільськогосподарським комунам", що була затверджена Наркомземом РРФСР 3 серпня 1918 р. У ній підкреслювалося, що "земля відводиться в першу чергу в користування сільськогосподарських комун", а земвідділам пропонувалося "докласти всіх зусиль" "із метою створення земельного фонду для наділу комун землею" [3, с. 407].

У розпорядженні відділення усупільнення сільського господарства кримського Наркомзему були для використання затверджені Наркомземом РРФСР 24 серпня 1918р. "Правила видачі позик сільськогосподарським виробничим комунам" [3, с. 410-411]. Проте немає конкретно-історичних даних, з яких можна було б зробити висновок про те, що ці правила мали в Криму практичне застосування. Причина цього була у відсутності необхідних для їх проведення в життя фінансових коштів у радянських органів.

Після другого встановлення радвлади в Криму регулювання відносин, пов'язаних із земельними площами, зайнятими лісами, здійснювалося на основі статей "Основного закону про ліси", прийнятого РРФСР від 27 травня 1918р. Згідно з ними кримські ліси перестали бути об'єктом власності окремих осіб і громад, а самі вони були проголошені загальнонародним надбанням. Право користування землями, зайнятими лісами, цим законом детально не регламентувалося. У його ст.8 лише йшлося про те, що право розробки правил користування землями під лісами на місцях під керівництвом рад повітів мають волосні та сільські ради [3, с. 157 - 158].

У Криму цим займалися не волосні й сільські ради, а республіканський Наркомзем. 10 травня 1919 р. він видав наказ "Про правила використання кримських лісів для задоволення господарських потреб місцевого населення". У ньому передбачалася кримінальна відповідальність для осіб, які порушили визначені правила використання земельних площ, що знаходилися під лісами [8, с. 1].

Кримське селянство було незадоволене не тільки тим, що не одержало в своє розпорядження конфісковані землі нетрудового користування. Його обурювало й те,

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
У КРИМСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ СОЦІАЛІСТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(КВІТЕНЬ – ЧЕРВЕНЬ 1919 Р.)**

що керівництво Кримської радянської соціалістичної республіки завзято його грабувало, виконуючи декрет ВЦВК "Про стягування зі сільських господарів натурального податку шляхом відрахування частини сільськогосподарських продуктів" від 30 жовтня 1918 р. [3, с. 202 - 203].

При цьому з місцевих селян стягувався замість загальнодержавного грошового податку натуральний податок із вироблюваної ними сільськогосподарської продукції. А розмір його обчислювався згідно з декретом "з надлишку її порівняно з потребами самого господаря й визначався відповідно від площі посіву й від кількості голів худоби" [3, с. 202].

Податок у радянському Криму стягувався досить енергійно й фактично був безвідплатною експропріацією власності селян. Тільки з сільських жителів Євпаторійського повіту було вилучено 224 754 пуди продовольства [1, с. 114].

Ентузіазм при стягуванні податку, що виявили керівники республіки, спричинив те, що він стягувався не тільки з селян. 16 червня 1919 р. "тимчасовий робітничо-селянський уряд" ухвалив постанову, що визначила порядок обов'язкового проведення реквізиції хлібу, худоби й майна в радянських господарствах. За протидію їй передбачалася кримінальна відповідальність, яку повинні були визначати трибунали [8, с. 18].

Після другого встановлення радвлади в квітні 1919 р. утворилася Кримська радянська соціалістична республіка з відновленням тут юридичної дії законодавства РРФСР. Регулювання земельних відносин у ній здійснювалося на основі приписів земельних законів РРФСР і насамперед "Положення про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства".

Унаслідок цього в республіці серед безземельного й малоземельного селянства не був здійснений розподіл націоналізованих земель нетрудового користування. А на них почався процес переходу до соціалістичного землеробства шляхом масової організації радгоспів, а також деякою мірою колективних господарств. Цей процес ще потребує додаткового дослідження.

Література

1. Волков В. За власть советов. – Симферополь: Крымиздат, 1963.
2. Собрание узаконений. -1918. -№ 52. - С.588.
3. Аграрная политика Советской власти /1917 - 1918/. - Документы и материалы. - Москва: Издательство АН СССР, 1954.
4. Державний архів Російської Федерації. - Ф. Р-1243, оп. 1, спр. 4, с. 32.
5. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. - Том перший. - 1917 - 1941 рр. – К.: Державне видавництво політичної Літератури УРСР, 1963.
6. Борьба за советскую власть. - Документы и материалы. - Т.П. – Симферополь: Крымиздат, 1961.
7. Таврический коммунист. - 1919. - № 19.
8. Державний архів при Раді Міністрів АРК. - Ф.Р-2060, оп. 1, спр. 1.